

5. Дилема провідної демократії світу

Гегемонія і демократія

Американська глобальна гегемонія спрямовується американською демократією; ніколи раніше глобальна гегемонія не здійснювалася по-справжньому демократичною і плюралістичною державою. Проте вимоги гегемонії можуть виявитися фундаментально суперечливими високим принципам демократії, розвести по різні сторони бар'єру громадянські права і національну безпеку, рішучість і виваженість. Тому час порушити питання: чи може глобальна гегемонія поставити під загрозу саму американську демократію?

Демократія є глибоко закоріненою в самій будові американського суспільства. Свобода обирати собі політичних лідерів, право голосувати й вільно виражати свої думки, рівність перед законом і визнання всіма верховенства закону (включно з президентом) є священними принципами, які визначають американську демократію. Державна політика формулюється відповідно до вимог конституції і, будучи такою, віддзеркалює волю американського народу. З цього випливає, що здійснення гегемоністської влади за кордоном теж має перебувати під демократичним громадським наглядом.

Після закінчення холодної війни більшість американців мали переважно багатосторонній погляд на світ. Вони виступали за принципове дотримання норм, усвідомлювали зростання значення глобалізації і вважали, що дії в рамках міжнародних організацій є необхідністю. Потім настало 11 вересня 2001 р. Зміна розуміння ролі США у результаті цих подій від порівняно поміркованої до перейнятості проблемою вразливості Америки найвиразніше проявилася не так на рівні широкої громадськості, як у вищих політичних ешелонах. У природній реакції на масштабність і бруталність вчиненого злочину адміністрація наголошувала на ворожості глобального оточення після 11 вересня, у якому злі й невловимі сили створюють загрозу для національної безпеки

Навіть за найкращих умов напруженість між традиціями внутрішньої американської демократії і вимогами глобальної гегемонії були б неминучими. У минулому імперські мотиви були за самою своєю природою властиві еліті, а імперське лідерство

вимагало певної еліти, що мала особливу свідомість своєї місії, долі і навіть привілеїв. Відповідальність холодної війни і наступної американської гегемонії призвели до створення певного еквіваленту такої еліти, найкращим втіленням якої є влада і статус кількох регіональних американських головнокомандувачів (головнокомандувач об'єднаних і спеціальних сил), яких відряджають фактично як віце-королів кількох ключових зовнішніх зон безпеки, а також величезна професійна американська бюрократія за кордоном. Останнім за часом прикладом є американська окупація Іраку з американським «губернатором» у Багдаді.

Поява американської гегемоністської еліти – неминучий наслідок зростання американської могутності протягом останніх п'ятдесяти років. Коли Сполучені Штати зняли з себе обов'язки, пов'язані з холодною війною, поступово склалася всесвітня військово-політична структура – спрямовувана виконавчою владою, – метою якої була забезпечена на виконання дедалі складнішої місії Америки у світі. З часом колосальний дипломатичний апарат, військові підрозділи за кордоном, системи збору розвідувальної інформації і бюрократичні кола зрослися для забезпечення всеосяжної глобальної участі Америки у світових справах. Наснажені потужною концентрацією знань, інтересів і влади, ці імперські чиновники вважають себе єдиними, хто визначав дії Америки у складному і небезпечному світі.

Утім, вплив нової гегемоністської еліти на національну політику стримується збереженням контролю – особливо через бюджетні повноваження Конгресу, дуже чутливого до настроїв американського суспільства. Комітети Конгресу, які наглядають за дипломатичною діяльністю, військовою організацією і її пріоритетами та розвідувальною діяльністю, забезпечили потужну перешкоду формуванню напівавтономної імперської бюрократії у виконавчій гілці влади. Без таких законодавчих противаг, посилених вільною пресою, гегемоністський спосіб мислення, притаманний гегемоністським інтересам порівняно однорідної бюрократичної еліти, міг стати домінуючим у великих бюрократичних апаратах Міністерства оборони, Державного департаменту, ЦРУ та інших підпорядкованих їм урядових відомствах.

У тонко збалансованій системі поділу влади виконавча влада має певну перевагу щодо зовнішньої політики. Цей дисбаланс стає ще помітнішим, коли йдеться про питання, позначене емоціями, а сам президент із притаманним його посаді авторитетом бере активну участь у формуванні громадської думки. Почасти так і має бути. Президент є тією необхідною точкою, у якій відбувається визначення національних інтересів у небезпечному світі. Для Конгресу було б марним намагатися формувати підвалини зовнішньої політики Сполучених Штатів, особливо з огляду на суперечливі інтереси різних етнічних і бізнесових груп. Лише ієрархічно організована виконавча влада здатна це робити – і заради національної безпеки вона мусить робити це.

Проте, для того, щоб така політика і надалі мала підтримку в суспільстві і визначалася відповідно до основних демократичних цінностей Америки, потрібна участь Конгресу. Інакше американська політика може набути брутальних імперських форм. Тому дедалі актуальнішим стає питання посилення участі Конгресу в процесі формування політики, а не тільки нагляду за її реалізацією, – для того, щоб його функції не зводилися до ролі гумової печатки для затвердження стратегічних рішень, які раптово до нього потрапляють.

Рада планування політики в Державному департаменті цілком природно займається переважно дипломатичною діяльністю, яку вона схильна розглядати як головну складову зовнішньої політики. Міністерство оборони має власний великий механізм планування, але результати його діяльності неминуче позначаються значною мілітаризованістю. Рада національної безпеки в Білому домі намагається поєднувати військових і дипломатів, але її головна відповідальність полягає в оперативній координації політики. Рада має обмаль ресурсів і часу для систематичного стратегічного планування, а її орієнтація також неминуче позначається впливом політичних інтересів президента. Результати цього доволі спонтанного процесу в кінцевому підсумку і становлять президентську політику, яку Конгрес може підтримувати чи не підтримувати.

Таке становище можна поліпшити встановленням більш формальних консультативних стосунків між керівництвом комітетів Конгресу, що займаються зовнішньою політикою, і чіткіше структурованим органом глобального стратегічного

планування у Раді національної безпеки. Чітко оформлена група стратегічного планування в Білому домі, очолювана посадовцем високого рангу, якому були б підзвітні відповідальні за планування в Державному департаменті й Міністерстві оборони, могла б служити форумом періодичних консультацій з відповідними лідерами Конгресу стосовно довготермінових планів, нових проблем і необхідних ініціатив. Це могло б дещо пом'якшити сьогоденну небезпеку того, що здійснення квазіімперської глобальної влади може поступово вийти з-під демократичного суспільства.

Після 11 вересня така небезпека посилилася. Особисті причини, особливі групові інтереси й політичні розрахунки призвели до несподіваного ухвалення в обстановці секретності заходів, дуже значущих у міжнародному плані, які публічно виправдовувалися надзвичайно драматичною, а часом демагогічною риторикою, а також сумнівними доказами. Несподівана і майже одночасна з цим поява нової стратегічної доктрини війни на випередження, що суперечить давнім міжнародним конвенціям, лише зміцнила думку, що оточена ворогами гегемонія, обтяжена проблемами внутрішньої безпеки, може бути несумісною з демократично відкритим і осмисленим процесом формування зовнішньої політики. Наслідком ухвалення 2001 р. після подій 11 вересня Патріотичного Акту (Patriot Act) – закону про надзвичайні заходи боротьби з тероризмом (був прийнятий Конгресом під сильним тиском президента) стало обмеження юрисдикції судів у таких важливих питаннях як таємне прослуховування, втручання у відносини адвоката і клієнта, розширення доступу урядових органів до приватної медичної і кредитної інформації, а також щодо подорожей – все це в ім'я національної безпеки. Цей Акт також розширив повноваження урядових органів у сфері негласного стеження, понизивши вимоги щодо його санкціонування.

Разом із тим загальна тенденція полягає в обмеженні громадянських прав, особливо стосовно іноземців – негромадян США, що проживають у Сполучених Штатах. Наприклад, зараз міністру юстиції достатньо зробити висновок, що в нього є «обґрунтовані підстави вважати», що підозрюваний «займається діяльністю, небезпечною для Сполучених Штатів», і цього підозрюваного можна заарештувати на невизначений термін. Крім того, виконавча влада встановила правила, які дозволяють тривалий

термін тримати під арештом осіб, які не є громадянами США, навіть якщо імміграційний суддя ухвалив рішення про їхнє звільнення. Вона також створила військові трибунали для розгляду справ іноземців без права оскарження вироків у цивільних судах.

Чи не може затьмарити гегемоністська роль Америки у світі, особливо після 11 вересня, відданість принципам демократії?»

Проблема, актуальна для тривалішого періоду, полягає в тому, чи не приведе цілком зрозуміла гостра реакція США після 11 вересня до перегляду традиційного тонкого балансу між індивідуальною свободою і національною безпекою. Такий кардинальний перегляд, особливо у поєднанні із сучасними технічними можливостями у сфері безпеки, може згодом перетворити США на такий собі ізольований, зосереджений на власній безпеці ксенофобський гібрид демократії й автократії, можливо, навіть з ознаками держави-фортеці, яка вважає, що вона з усіх боків оточена ворогами.

Уже існують дві держави, які, можливо, є провісниками такого майбутнього: Ізраїль та Сінгапур. Обидві, у принципі, є демократіями, але обидві також мають потужні автократичні елементи, зумовлені вимогами безпеки і можливі завдяки інтелектуальним і технологічним ресурсам цих країн. У кожній із них використовуються сучасні передові методи захисту власного населення від зовнішніх загроз, які дають державі можливість швидкого реагування. Громадянські ж права в цих державах певною мірою обмежуються – особливо це стосується 1,2 мільйона ізраїльських громадян палестинської національності і ще більше палестинців на окупованих Ізраїлем територіях. З огляду на вразливість щодо терористичних нападів, Ізраїль не мав іншого вибору, крім створення держави-фортеці. Для спостереження за підозрілою активністю використовуються найновітніші методи і технології, доступ до громадських (у тому числі й неурядових) установ ретельно контролюється, громадяни і транспортні засоби обшуковуються, а багато громадян з метою самооборони відкрито носять зброю.

Географічне положення Ізраїлю є незрівнянно вразливішим, ніж положення Америки, але американці можуть мати нижчий поріг терпимості до терористичних нападів. Крім того, підтримання внутрішньої безпеки США може ускладнюватися внаслідок одночасної участі Америки в різних національних, етнічних і

релігійних конфліктах у світі, кожний з яких може викликати ворожу реакцію. Ймовірність цього зростає, якщо Америка використовуватиме свою глобальну могутність в односторонньому порядку, без колективного схвалення і, отже, без глобальної легітимності. Таким чином, загальна ворожість у світі може являти собою таку саму загрозу для США, якою регіональна ворожість виявилася для Ізраїлю.

У віддаленішому майбутньому крім безпосередніх проблем безпеки слід очікувати виникнення цілковито нової дилеми. Вона пов'язана з можливістю виникнення справді значної диференціації умов життя людей. Протягом нинішнього століття науковий прогрес у геномному профілюванні, біомедичній інженерії і генетичному модифікуванні можуть не тільки істотно продовжити життя людини, а й кардинально поліпшити її умови та індивідуальний інтелект. Багатші країни і їх багатші громадяни стануть першими, хто зможе скористатися цими новими можливостями. Бідніші країни і народи підуть цим шляхом пізніше, якщо це взагалі станеться. Америка, як багатша і соціально найбільш інноваційна країна, швидше за все, буде серед тих, де переваги передової людської інженерії будуть використовуватися у соціально значущих масштабах. Для тих, хто зможе собі це дозволити, перспектива надзвичайного поліпшення особистого здоров'я, продовження життя і розширення інтелекту та (на тривіальнішому рівні) поліпшення зовнішності стане спокусою, опиратися якій буде тяжко.

Результатом стане нова глобальна нерівність. Нерівність у світі, ґрунтована на відмінностях у добробуті та етнічній належності, буде загострюватися і набуватиме дедалі чіткіших потенційно загрозливих політичних рис. Такий розвиток подій може стати викликом для Америки як провідної демократії світу і навіть для самої демократії.

Поза сумнівом, буде використовуватися глобальна реакція проти нової нерівності, а також поглиблюватиметься невдоволення звичними формами нерівності. Мірою поглиблення розриву в умовах життя уряди бідніших країн відчуватимуть дедалі більший тиск щодо проведення політики, спрямованої на усунення нової нерівності, політики, що відповідала б якимось альтернативним глобальним концепціям. І тут антиглобалістське контркрredo набуває додаткової і винятково могутньої привабливості. Як

свідчить досвід марксизму в ХХ ст., масове невдоволення проявами соціальної нерівності особливо сприяє політичній мобілізації в ім'я антагоністичних ідей. В умовах, коли контрідеологи змальовують американську державу пов'язаною з курсом безжалісної глобалізації як її універсальною доктриною, антиамериканізм набуває додаткової легітимності.

Нова нерівність в умовах життя людей може тягти за собою важливі наслідки не тільки для американської гегемонії, а й для американської демократії. Коли в серпні 2001 р. президент Буш проголосив, що уряд США не буде підтримувати прямої заборони досліджень стовбурових клітин – за таку заборону дуже принципово висловлювалися його консервативні прихильники, – він зробив заяву історичного значення. Фактично він визнав неминучість настання нової ери в еволюції людини. Це рішення стало символом того, що людство змушене змиритися із зумовленою науковим прогресом революцією, що відбувається у світі людини, і згодом може по-новому визначити навіть самі значення і суть людського життя. Куди це зрештою приведе людство, ніхто поки що не знає, проте достеменно відомо, що двері, які зараз відкриваються, через десятиріччя можуть привести нас до суттєвих змін самої людини.

Традиційний зв'язок політичної свободи і політичної рівності – основна правова концепція, що є центральною для функціонування демократії, – впливає з ідеї, що «всі люди створені рівними», і переконання, що процес розвитку людини по своїй суті є егалітарним. Але вибіркоче поліпшення людини шляхом маніпуляції фундаментальними кодами, які визначають людські параметри і можливості, може поставити під сумнів цю ідею, як і всі ґрунтовані на ній політичні та правові конструкції.

Друкується за: Бжезинський Зб. Вибір: світове панування чи світове лідерство / Зб. Бжезинський ; [пер. з англ.]. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 172–182.